S. Laczkó András: *Új nap, régi fény. Mohács a reformkori magyar lírában*

Pécs, Pro Pannonia, 2019, 253 l.

A Pécsi Tudományegyetem oktatójának első önálló kötete nem kevesebbre vállalkozik, minthogy bemutassa a mohácsi csata irodalmi reprezentációjának és vele együtt a Moháccsal kapcsolatos emlékezeti hagyománynak egy igen fontos korpuszát, az 1820-as évektől az 1848–49-es forradalomig tartó reformkor időszakában keletkezett költészeti szövegeket, és a rekonstruálható történeti kontextusok mentén értelmezze is azokat.

A kötetben vizsgált irodalmi szövegek társadalom- és politikatörténeti kontextusa, a reformkor olyan periódusa a magyar történelemnek, amelyben voltaképpen megkezdődött a nemzet kollektív szimbólumainak, kulturális kelléktárának összegyűjtése (és *létrehozása*), s e nagyszabású munkában kiemelt szerepe volt a nemzeti irodalom reprezentációs erejének. Nem véletlen tehát, hogy az ekkortájt született Mohács-tematikájú írások, a magyar történelem egyik legfontosabb tragikus epizódjáról szóló szövegek alkalmat szolgáltattak a nemzettel kapcsolatos új, időszerű elképzelések, reprezentációk, narratívák kifejezésére. Laczkó könyvében – egy látszólag szerény vállalással – a Mohács-toposz történetének hatalmas, átfoghatatlan szöveghalmazából csupán néhány, reprezentatív jelentőségű költeményt emel ki és tesz átfogó elemzés-értelmezés tárgyává: Kisfaludy Károly 1824-es *Mohács*át, Czuczor Gergely azonos című epigrammáját, valamint Eötvös József két versét (*Búcsú*, 1836; *Mohács*, 1847).[1] Ugyanakkor e néhány szöveg kimunkált történeti interpretációjában lenyűgözően összegzi Mohács értelmezés- és használattörténetének *teljes*ségét, mely mögött minden pillanatban ott van e meglehetősen tág kultúrtörténeti anyag elmélyült ismerete és a szintézis igénye. A könyv célkitűzése leginkább a Mohács-témával kapcsolatos, már a 19. században is homogénnek és konszenzuálisnak tűnő elképzelések „árnyalására, egyes részleteinek (további) finomítására" irányul, a Mohács-értelmezések *variabilitása* mellet foglalva állást (9).

Az első, legterjedelmesebb fejezet Kisfaludy Károly *Mohács* című versének értelmezési hagyományát vizsgálja részletesen, kitérve a mű kanonikus helyének előtörténetére és okaira, az elégia magyar műfajhagyományán belüli jelentőségére, a szöveg

1 A kötet két rövidebb egysége önálló tanulmány formájában is megjelent, lásd: S. Laczkó András, *Kisfaludy Károly Mohácsáról = A két Kisfaludy. Tanulmányok*, szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2016, 142–157. – Uő, *Tér és történelem. Eötvös József: Búcsú*, Verso 1(2018), 1. sz., 51–68.

történeti forrásaira, valamint – a vers recepciójában újszerű módon – a közköltészeti kapcsolódásaira is. A könyvnek ez a szakasza a leghosszabb – csaknem 130 oldal a 250-ből –, és ebben mutatkozik meg leginkább a szerző jártassága a Moháccsal kapcsolatos történeti szakirodalomban. A további fejezetek hosszát figyelembe véve mindez valamelyest aránytalan szerkezetet eredményez a kötet egészére nézve, mindazonáltal ennek a résznek az is célja, hogy megismertesse az olvasót a Mohács-hagyomány legfontosabb vonásaival. Az ezt követő versinterpretációk csak ennek fényében érthetők meg igazán; a Kisfaludy-vers értelmezése során szisztematikusan áttekintett nézőpontok – tématörténet, források, műfajhagyomány stb. – bizonyos értelemben kulcsot adnak a későbbi költemények kontextualizálásához is.

A Kisfaludy-fejezet első egysége (*A szakadozott „vörös vonal" és a paradigmatikus mű*) az 1824-es *Mohács* elégia értelmezési hagyományát és használattörténetét jellemzi széleskörűen, a tématörténeti szakirodalom sommás állításaitól kezdve, a szöveg 19. századi gyakori citálásaitól, történeti szakmunkákban való felbukkanásától, a költemény politikai aktualizálásain át, egészen a *Jelenkor* folyóirat hasábjain zajló 1976-os Mohács-vitáig bezárólag. A hosszú, számos példával és érzékletes idézettel alátámasztott gondolatmenet nemcsak azt illusztrálja, hogy a Mohács-téma 19. századig töredékes (majdhogynem *hiányzó*) irodalmi hagyományát voltaképpen Kisfaludy Károly Mohács-verse újította meg és vált annak legfontosabb szövegévé. Az elégia 19–20. századi utóélete azt is kiválóan megmutatja, hogy a műre hivatkozó reflexiók sokszor egymásnak ellentétes érvelési módjai tökéletesen megférnek a vers értelmezéstörténetében, mintha „Kisfaludy […] az egész nemzet által elfogadott költői megfogalmazása nem egy határozott, hanem több, egymástól eltérő értelmezését adná a csatának" (31). A költemény e nagyon sajátos – a szövegek/szerzők *kultikus* megközelítéseinek[2] mintázatait idéző – pozíciójához kapcsolódva nyújtanak magyarázatokat a fejezet további egységei, kevésbé hangsúlyozott eszmetörténeti és poétikai összefüggésekkel egészítve ki Kisfaludy elégiájának rendkívüli hatástörténetét. Így kerül szisztematikus átfésülésre a költemény különös recepciótörténete, melyből kiderül például, hogy míg az elégia hazai műfajhagyományában (verstankönyvekben, poétikai szakmunkákban) már idejekorán kiemelt helyen szerepelt a vers, a leginkább drámaíróként magasztalt Kisfaludy életművében (a nemzeti irodalomtörténet nagyelbeszélésének perspektívájából) egészen sokáig nem tett szert különös jelentőségre. „A vers kapcsán megfogalmazott reflexiók – vagy azok feltűnő hiánya – arra utalnak, hogy az elégiát a reformkorban és a szabadságharcot követő két évtizedben inkább jól ismert gondolatok sikerült újrafogalmazásaként, s egyáltalán nem a Mohács-kép radikális átértelmezéseként értékelték." (38.) Továbbá a *Mohács* későbbiekben megszilárdult

2 Lásd a Petőfi Sándor életművének *helyes* megértésével és *félreértésével* kapcsolatban hangoztatott visszatérő reflexiókat Margócsy István kultusztörténeti munkáiban: Margócsy István, *Előszó = Jöjjön el a te országod…*, szerk. Uő., Bp., Szabad Tér, 1988, 3–10. – Margócsy István, *a Petőfi-kultusz határtalanságáról* = Uő, *„Égi és földi virágzás tükre…" Tanulmányok magyar irodalmi kultuszokról*, Bp., Holnap, 2007, 89–125.

közkeletű értelmezése, miszerint Kisfaludy ebben a versben a Széchenyi István ténykedését fémjelző pozitív, jövőorientált történelemszemléletet előlegezné meg, csupán az 1880-as években, Bánóczi József Kisfaludy-monográfiájában (1883) jelent meg és ennek nyomán terjed el (43–44).

A következő részekben e sajátos értelmezési hagyomány több nézőpontú felfejtése történik meg: Laczkó Mohács költészeti témaként való megjelenéseinek legfontosabb kortárs értelmezéseit[3] kiegészítve, árnyalva szembesíti a Kisfaludy-elégia kanonikus pozícióját a mohácsi vereséget csak megemlítő 18–19. századi műköltészeti alkotások[4] legfőbb jellegzetességeivel, a vers lehetséges forrásaival, a Mohácsot központi témává emelő, a korban széles körben ismert közköltészeti anyag motívumvilágával valamint a csata okait és következményeit érintő ismert narratívákkal. Ezt követően pedig, a fejezet utolsó két egységében – kiegészítve S. Varga Pál ide vágó értelmezését – a Kisfaludy-elégia jelentőségét nem annak tématörténeti (tartalmi, motivikus, ideológiai) újszerűségében, sokkal inkább a Moháccsal kapcsolatos emlékezeti modellek szerencsés versbéli egybefoglalásában, szinkretikus ábrázolásában jelöli meg. Kisfaludy a különböző emlékezeti aktusok képsorozatokká bontásával „[…] lehetővé teszi az eltérő (rész)értelmezéskehez való egységes, emocionális hozzáférést, megteremtve ezzel azt a minimális közös alapot, amelyről nézve azok már nem szűkebb csoportérdekeket képviselő, versengő és önmaguk abszolutizálására törekvő történelemértelmezésekként, hanem a múlt átélésének a teljes közösség számára releváns aspektusaiként tűnhetnek fel." (139.)

Míg Laczkó Kisfaludy Károly *Mohács*át a téma irodalmi hagyományához erősen kötődő, azt voltaképpen összegző és kreatívan szintetizáló, ugyanakkor markáns történelemértelmezéssel és politikai tartalommal *nem* rendelkező alkotásként láttatta, a kötet további tanulmányai olyan lírai szövegekkel foglalkoznak, „[…] amelyek valóban a reformkor politikai kérdéseinek perspektívájában tettek kísérletet a mnemotoposz újradefiniálására, leválasztva azt az elégiában még jól érzékelhető tradicionális értelmezéseiről." (142.) Czuczor Gergely (eddig jelentős recepcióval nem bíró) *Mohács* című, 1836-ra datálható epigrammájának elemzése azt mutatja be, hogy miképp formálta át Czuczor a Mohács-toposzt oly módon, hogy az 1526-os vereség a nemesi nemzet vétkeinek tragikus következményeként asszociálódjon. „Czuczor költeményében a nemesség vétke […] a nemesi nemzetbe nem tartozó csoport(ok)

3 Laczkó értekezése leginkább S. Varga Pál és Debreczeni Attila egy-egy tanulmányával kíván párbeszédet folytatni. Vö. S. Varga Pál, *„… keressetek alkalmat a hajdanra visszanézhetni…" (Mohács emlékezethellyé válása a 19. század elején magyar irodalmában) = A magyar emlékezethelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*, szerk. S. Varga Pál, Száraz Orsolya, Takács Miklós, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 240–249. – Debreczeni Attila, *Nemzeti nagylét, nagy temető és – Batsányi (Egy nemzeti narratíva formálódása) = Uo.* 208–226.

4 A tanulmány e szakasza többek között Ányos Pál, Etédi Sós Márton, Baróti Szabó Dávid, Vályi Nagy Ferenc, Faludi Ferenc, Verseghy Ferenc, Pázmándi Horvát Endre, Gvadányi József, Peretsényi Nagy László, Jallosics Endre, Batsányi János, Péteri Takáts József, Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc és Kisfaludy Sándor egynémely alkotását érinti hosszabban vagy rövidebben.

– ti. a jobbágyság – elnyomása, az ország bukását okozó vereség pedig a verset záró sorok szerint *ez utóbbi* isteni büntetéseként sújtotta a nemzetet." (145.)[5] Laczkó az epigramma keletkezési kontextusát is előtérbe állítva kihangsúlyozza a mohácsi vereség és Dózsa-féle parasztfelkelés közötti – a versben csupán sejtetett – oksági kapcsolatot, amely a kor egyik legfontosabb politikai vitairatának, Wesselényi Miklós 1833-as *Balítéletekről* című munkájának is fontos tétele – ugyanakkor a két szöveg argumentációs és frazeológiai rokonsága mellett felhívja a figyelmet a köztük tapasztalható lényeges különbségekre is. Az epigramma zárlatának elemzésekor bekapcsolja az értelmezésbe Káin és Ábel bibliai történetét is, melynek megidézésével Czuczor a nemesség bűnét, a „pórnemű nép" elnyomását voltaképpen *testvérgyilkosságként* láttatja.

Eötvös Józsefnek szintén az 1830-as évek közepén született a *Búcsú* című verséről szóló fejezet (*Tér és történelem*) a hazafias képviseleti líra korabeli műfajhagyományának és témavilágának kontextusában értelmezi a költeményt, kiegészítve a vele kapcsolatos legfontosabb korábbi meglátásokat (Szemere Pál, Bényei Miklós és Porkoláb Tibor interpretációit). Itt az egykori mohácsi csatatér jelen idejű képe mint természeti táj kap hangsúlyt, valamint e sajátos térnek a történelmi tapasztalattal való versbéli összekapcsolása. Laczkó elemzésében olyan példákkal szembeállítva világítja meg a *Búcsú* tájértelmezésének speciális voltát, mint Bajza József *Andalgás*a és Vörösmarty Mihály Mohács-epigrammái. Gondolatmenete azt igyekszik bizonyítani, hogy „a téma hagyományos reprezentációihoz képest" Eötvös költeményének tájleírása „[…] megfordítja a múlt és a mindenkori jelen dominanciaviszonyát; ebben a leírásban nem a múltbéli katasztrófa fájdalmas emléke határozza meg a jelenbeli táj látványát, hanem éppen ellenkezőleg, az aktuális állapot felmérése adja meg a valamikor esemény jelentését." Továbbá: e reprezentáció „lényege nem az esztétikai értékek hangsúlyozása, hanem – ahogy a jövőbeli virányon boldoguló nép víziójában is – a gazdasági minőségé; a mohácsi mező Eötvös deskripciójában nem szép, hanem termékeny, hasznos vidék." (182–183.) E gazdaság-centrikus, haszonelvű tájértelmezés pedig Széchenyi István *Hitel*ének (1830) érvelésmódjához közelíti Eötvös aktív politikai cselekvésre ugyan nem buzdító, de jövőorientált, iránymutató költeményét.

A kötet utolsó fejezete (*A gazda szeme*) Eötvös József *Mohács* című – a téma irodalmi reprezentációjának hagyományában és az Eötvös-életműben egyaránt csekély hangsúlyt kapó – 1847-es versét tárgyalja. A fejezet első része a Moháccsal kapcsolatos emlékezeti hagyomány domináns (egyéni és közösségi) attitűdjére, a *gyászra* és a vele összekapcsolódó *sírásra* hoz számos érzékletes – részben már idézett – irodalmi példát, szembeállítva e szövegeket Eötvös *Mohács*ával, melynek harmadik strófája pontosan e viszonyulást helyteleníti („Oh ne sirasd meg annak végzetét, / Ki a hazáért adta életét"). S mindez összefügg a Mohács-hagyomány konvencionális értelmezési modelljeit és kliséit egyébként kétség kívül felhasználó versnek azon ambíciójával, hogy – továbbfejlesztve a *Búcsú*ban illusztrált politikai iránymutatást – új, időszerű

5 Kiemelés az eredetiben – R. D. Sz.

jelentésekkel töltse föl az emlékezethely értelmezését. A gyász retorizált kinyilvánítása helyett a mohácsi mező jelenkori látványából kiinduló tájleírás, az ok-okozatiságra épülő történiai időt a természet ciklikus idejére cserélő narratíva, és a mohácsi csatáról elmélkedő, szemlélődő egyén perspektíváját a „szebb kalászt" arató *gazda* alakjával kiváltó nézőpont – a vers csekély poétikai eredetiségének és invenciójának dacára – egészen új értelmezését adja a mnemotoposznak. Az ősök egykori nagy tettei, a csatában való helytállás és hősi halál mint erkölcsi példa mellett a holtak testi bomlása összekapcsolódik a táj jelenbéli fertilitásával: az elődök „nemcsak az erkölcsi minta felmutatásával, de testükkel is szolgálják az utókort. A belőlük nyerhető haszon által ebben az értelemben a hősök, mint utódaik táplálói, fizikailag is a jelen részét képezik, tettük morális és »gazdasági« aspektusai pedig egyazon erkölcsi portré vonásaiként jelennek meg." (226.) Az emlékezethely effajta értelmezése – ez Laczkó konklúziója – a versbéli hazafiúi funkciók kettőssége („a haza megtartása és fenntartása") révén lehetőséget nyújtott a hazaszeretet változatainak kibővítésére és a történeti közösség szimbolikus határainak kiterjesztésére is. „Mohácsnak mint emlékezethelynek ez a kiterjesztett, a közösség bármely tagja számára hozzáférhetővé tett értelmezése egyedülálló a maga korában." (228.) Jóllehet – ahogy ezt Laczkó a fejezet utolsó néhány oldalán Petőfi Sándor és Vajda János egy-egy szövegével illusztrálja is – Mohács irodalmi reprezentációja a későbbiekben *nem* az Eötvös által kijelölt úton haladt tovább.

A hosszú és tüzetes Kisfaludy-értelmezés valamint a másik három rövidebb tanulmány viszonyában bizonyos értelemben érvényesül egyfajta *ellenpontozásos* építkezés. A Kisfaludy-fejezet után – melynek tétje voltaképpen a verssel kapcsolatos eddigi értelmezési sémák újragondolása és *kétségessé tétele*[6] – Czuczor Gergely versének rövid, hatásos argumentatív értelmezése következik, Eötvös József *Búcsú* című költeményének olvasata újfent leginkább az eddigi bevett értelmezések elbizonytalanítására/korrigálására irányul, míg az Eötvös-féle *Mohács* elemzése esetében megint egy újszerű, eredeti interpretációval találkozunk. Ez a fajta billegő, ellenpontozó szerkesztés azonban éppen hogy izgalmassá is teszi a könyv gondolatmenetét. Ugyan az értekezés kerüli az erőteljes retorikát és az olvasó leuralását, a követhető lineáris felépítés és az aprólékos kontextualizálás révén nem támad hiányérzetünk a könyv befejeztével: a fejezetekből nem egy hiátusokkal teli, eklektikus összkép, sokkal inkább egy sajátos, több oldalról is megvilágított mozaik áll össze. Mindehhez egy visszafogott, kissé

6 A szerző gyakran fogalmazza meg a témával kapcsolatos fontosabb állításait ilyesfajta, elbizonytalanító célzatú nyelvi formulák használatával. Például: „Ennél jóval komolyabb problémát jelent, hogy a Bánóczi [József] sejtéséből/sejtetéséből kinövő, az elégiának tématörténeti/eszmetörténeti tekintetben jelentős súlyt biztosító állítások […] nem minden kétséget kizáróan megalapozottak." (46.) „[…] ám ha a költemény az új nemzetfogalom igényeihez igazodó értelmezése retrospektív magyarázattal szolgált is a sikerre, az azt megalapozó állítások igazságértéke legalábbis kétséges." (48.) „Noha ez az interpretáció [S. Varga Pál értelmezése – R. D. Sz.] lényegében leválasztja az elégiát a megelőző hagyományról, ám e gyakran hangsúlyozott, ideológiai tekintetben sokszor igencsak határozott karakterűnek mondott cezúra létezése aligha hihető." (130.)

körülményes, de összességében olvasmányos stílus társul, melyet legfeljebb a gyakori latinos poétikai-retorikai terminusok és a nem ritkán terjedelmes idézeteket tartalmazó lábjegyzetek akasztanak meg helyenként.

A könyv „cselekményfonala" az 1840-es évek végéig, a forradalom kitöréséig vezeti olvasóját, amely nemcsak a magyar történelemben, hanem a mohácsi vész reprezentációtörténetében is fordulópontot jelent: „A szabadságharc bukása után aki »Mohácsot mondott, – Világosra gondolt«" – idézi Rédey Tivadart a szerző a kötet utolsó fejezetében (233). A Mohács-toposz 1849 utáni újabb átértelmeződéséig vezető utat Laczkó András rendkívüli problémaérzékenységgel, kifinomultan és adatgazdag módon térképezi föl, egyszerre villantva meg a nemzetközi irodalomtudomány legújabb trendjeit és a klasszikus retorikai, poétikai eszköztár magabiztos használatát. Értekezése elején röviden megjelöli ugyan azokat a megközelítéseket, amelyeket alapvetőnek tekint vizsgálatában – a Pierre Nora által ismert „emlékezethely" terminusát és az Assmann-i kulturális emlékezet tágabb fogalomkörét –, az elméleti apparátus egyáltalán nem uralkodik el a könyv egészén, a gondolatmenet mindvégig „szövegközelben" marad. Az *Új nap, régi fény* interpretációiban nem az értelmezési hagyomány homályos, kontúrok nélküli perspektívái – a Mohács-toposz politikai aktualizálásai, a magyar történelem teleologikus narratívái stb. – kerülnek előtérbe, sokkal inkább a szövegek korabeli diskurzusai, melyek szóhoz juttatják az elemzett költemények elsődleges kontextusát, a keletkezésüket övező történeti valóságot.

Radnai Dániel Szabolcs